

1. Прилуцький В.І. Молодь України в умовах формування тоталітарного ладу (1920–1939 рр.). – К., 2001.
2. Рябченко О.Л. Студенти радянської України 1920–1930-х рр.: практика повсякденності та конфлікти ідентифікації. – Х., 2012.
3. Коляструк О.А. Інтелігенція УСРР у 1920-ті рр.: повсякденне життя. – Х., 2010.
4. Любавський Р. Агітувати чи розважати? «Радянська» дозвілля робітників Харкова у 1920–1930-ті рр. // Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії. – Х., 2013. – Вип. 16.
5. Постников С., Фельдман М. Социкультурный облик промышленных рабочих России в 1900–1941 гг. – М., 2009.
6. Плагенборг Ш. Революция и культура: Культурные ориентиры в период между Октябрьской революцией и эпохой сталинизма / Пер. с нем. – СПб., 2000.
7. Держархів Харківської обл. (далі – ДАХО). – Ф. Р-948. – Оп. 2. – Спр. 39.
8. Багалеї Д., Миллер Д. История города Харькова за 250 лет его существования (1655–1905): в 2 т. – Т. 2: XIX – начало XX в. – Х., 1993.
9. ДАХО. – Ф. 5. – Оп. 1. – Спр. 61.
10. Ефимов Н. Как и какие газеты читает рабочий // Рабочий клуб. – 1925. – № 10.
11. Библиотечная работа // Пролетарий. – 1923. – № 32.
12. ДАХО. – Ф. Р-1010. – Оп. 1. – Спр. 1360.
13. Сжатые итоги посещения заводов ВЭК и Серп и Молот // Рабочий клуб. – 1927. – № 1.
14. Продвижение книги на ХПЗ // Культработник. – 1927. – № 4.
15. ДАХО. – Ф. Р-820. – Оп. 1. – Спр. 21.
16. Копержинський К.П. Питання про наукову постанову справи вивчення побуту та її практичне значення // Червоний шлях. – 1925. – № 5.
17. Криворучко О.І. Проблеми взаємодії сільської і міської культур в СРСР (історичний аспект): Дис. ... канд. іст. наук. – К., 1994.
18. Театр і кіно // Культура і побут. – 1926. – № 17.
19. Календар-справочник і записна книжка на 1924 г. районного статистика кореспондента ЦСУ України. – Х., 1923.
20. Бюджети мешканців Харкова // Харківський пролетарий. – 1929. – № 107.
21. На фабриках, в клубах и учреждениях // Харківський пролетарий. – 1927. – № 262.
22. Адресно-довідкова книга «Весь Харків» на 1930 р. – Х., 1930.
23. Нечес П. Досягнення і завдання // Культура і побут. – 1926. – № 7.
24. Козицький П. Перший сезон Української державної опери // Культура і побут. – 1925. – № 19.
25. Пинегина Л.А. Советский рабочий класс и художественная культура (1917–1932). – М., 1984.
26. ДАХО. – Ф. Р-1010. – Оп. 1. – Спр. 473.

Saltan N.M. Treatment to the Kharkiv residents' cultural values in the 1920's. In the article are analysed the Kharkiv residents' cultural needs during the 1920's. It is pointed that the forms of leisure and attitude to religion was based on traditional aesthetic and ethical views.

Key words: cultural values, education, readers preferences, art tastes, religion, Kharkiv.

Г. І. Казаков

ПОВСЯКДЕННІ ПРАКТИКИ У СФЕРІ ШКІЛЬНИЦТВА НА ОКУПОВАНИХ ТЕРИТОРІЯХ ПІВНІЧНОГО ПРИАЗОВ'Я (1941–1943 рр.)

У статті проаналізовано становище шкільництва у 1941–1943 рр. На основі джерел, визначено місце школи у повсякденному житті дитини воєнної доби.

Ключові слова: школа, освіта, повсякденне життя, окупація.

Школа постає невід'ємною складовою повсякденного життя кожної дитини, адже вони мають змогу здобувати нові знання, які можуть стати необхідними

в їхньому подальшому житті. Крім того, школа є одним із ключових джерел формування особистості. Подібну позицію школа посідала і в період німецько-фашистської окупації. Однак, незважаючи на широку зацікавленість науковцями проблемами функціонування освітніх закладів на окупованих територіях 1941–1943 рр., у регіональному вимірі Північного Приазов'я ця тема є маловивченою. Мета цієї статті – аналіз розвитку шкільництва в 1941–1943 рр. і місця школи у повсякденному житті дитини в повоєнний час.

В історіографії тема на сьогодні має фрагментарне висвітлення, адже дослідники, зазвичай, зупиняють увагу на вивченні політики окупаційного уряду у сфері шкільництва в загальнодержавних масштабах, не звертаючи увагу на певні регіональні особливості. Ще менше праць, присвячених місцю навчальних закладів у повсякденному житті їх учнів. Серед радянських дослідників варто виділити роботи Л. Гордона [1], В. Ленської [2], а серед сучасних – І. Спудка [3], С. Беллещо [4], Н. Шевченко [5; 6]. Привертає увагу й колективна монографія «Запорізький рахунок Великій війні. 1939–1945» [7], один з підрозділів якої характеризує освітню сферу регіону за часів окупації.

На момент окупації не існувало конкретних інструкцій щодо функціонування освітньої мережі. Це призвело до масового зачинення освітніх закладів, захоплення їхніх будівель німецькими офіцерами та використання їх у якості штабів [8, 11, 14, 19, 30]. Серед нацистського керівництва виділялися дві різні позиції відносно освітньої сфери. Е. Кох був переконаний, що освіту населення України треба звести до мінімуму, адже воно, будучи расово нижчим від німців і зазнавши непоправного впливу більшовизму, все одно приречене на зникнення через кілька десятиліть. Згідно іншої, прихильником якої був А. Розенберг, створення освітньої системи для українців мало слугувати здобуттю підтримки з боку населення та формуванню спеціалізованого персоналу (медсестри, агрономи тощо), який був потрібен для реалізації цілей німців. Вказувалося, що школа мусить плекати серед українці вдячність до рейху [4, 79]. Тобто, головною метою відкриття шкіл, як і інших культурно-освітніх закладів, було залучення українського населення до добровільного співробітництва з окупантами.

Наслідком цього стало створення при обласних і районних управах відділів інспектури освіти, до обов'язків якої входило залучення на навчання у загальній школі всіх дітей, організація навчальних закладів, підбір кандидатів на педагогічну роботу та подання їх на затвердження до районного відділу освіти, здійснення повсякденного нагляду та контролю, розробка методичних вказівок навчальним закладам, організація дитячих садків, притулків, дитячих будинків, організація й укомплектування штатів районних бібліотек, музеїв; організація та нагляд за роботою їдалень для дітей-інвалідів [7, 200]. Спираючись на ці органи, відбувалось відновлення функціонування освітніх закладів та проведення у них занять.

Наступні зміни відбулись з прийняттям 8 грудня 1941 р. А. Розенбергом розпорядження про шкільництво на окупованій території. Згідно з ним, було дозволено проводити заняття лише у початковій школі, яка складала 1–4 клас а також в усіх технічних, сільськогосподарських і лісових професійних школах, на курсах професійного навчання жінок з домашнього господарства, крою та шиття, медицини та гігієни. На окупованій території України було введено обов'язкове навчання для німецьких дітей 8 років, українських – 4, російських – 3 [3, 80]. Про обов'язковий характер

навчання свідчать деякі документи. Так, згідно з постановою Мелітопольської управи «Про невідвідування школи без поважної причини» від 2 грудня 1942 р. вказувалось: «Якщо батьки відмовляються посилати дітей до школи, то вони підлягають штрафу 25 крб. А за ухилення від навчання у розмірі 500 крб. У разі повторного невиконання наказу – примусова робота терміном до 5 днів» [11, 399–400]. При цьому навчання мало на меті виховати малоосвічену, прихильну до нацистського режиму людину. Зокрема проголошувалось: «Початкова школа має ставити за мету навчання учнів лічби максимум до 500 та вмінню розписатися, а також вчити тому, що покірність німцям, старанність і слухняність є божею заповіддю. Вміння читати я вважаю не обов'язковим» [7, 200]. Остаточне формування системи освіти відбулося на початку 1942 р., коли «дозволили» відновити функціонування 7-річних шкіл (лише україномовних).

До початкової школи приймалися діти від 6–7 років, хоч архівні матеріали свідчать, що значна частина учнів означеного регіону мала вік не менший за 9–11 років [12, 4; 8, 16]. Це вказує на небажання батьків віддавати своїх дітей до школи за воєнних умов і прагнення «вберегти їх від окупантів». Навчання в більшості шкіл проводилося українською мовою. З радянських підручників викреслювалась інформація про радянську владу, комуністичну партію, вождів. Додавалися фрагменти, що стосувалися голодомору, репресій, які проводила радянська влада в попереднє десятиріччя. Деякі пізніше почали масово вилучати вже самі радянські підручники, втім, нових навчальних посібників не видавали. Як наслідок, вчителі мусили скласти нові конспекти занять, які завірювались відділом народної освіти [13, 9,21].

На 1942–1943 н. р., у межах початкових навчальних закладів регіону, почали виникати комбіновані класи, внаслідок незначної кількості учнів у школах. З метою економії часу та коштів, пропонувалось об'єднувати учнів 1–3 або 2–4 класів в один. Тривалість заняття в таких «експериментальних класах» складала 50 хвилин. Методичний матеріал також був комбінованим, в основі якого було покладено навчити дітей «азам» наук (вміння рахувати, абетці) [13, 59,73]. Навчання у початковій школі було безкоштовним та загальнообов'язковим. Управа централізовано здійснювала фінансування цієї сфери повсякденного буття населення. Усі фінансові питання відносно оплати комунальних послуг, дрібного ремонту, а також придбання реманенту вирішувалися на місцях. Кожна школа самостійно складала фінансові звіти, отримувала гроші та звітувала перед міським (районним) відділом освіти [7, 205]. Батьки дітей могли добровільно допомогти у проведенні ремонту школи чи у вигляді трудової допомоги [16, 1; 13, 19].

Крім того, незважаючи на обов'язковість початкової освіти, респонденти вказують, що доступ до неї мали лише мешканці міст і найбільших сіл [17, 21]. В більшості селищ Північного Приазов'я приміщення школи використовувались в інших цілях. Доступ до середньої та вищої освіти обмежувався ще більше, особливо з осені 1942 р., коли було заборонено навчання молоді віком від 15 років і старше [3, 81]. Загалом, згадуючи про діяльність навчальних закладів очевидці вказують, що навчатись було «цікаво і страшно» [18, 10]. Цікаво, бо дізнавалися нову інформацію, але поряд був і страх батьків за дітей, який їм передавався. Також респонденти згадують і предмети, які вивчали. Так, до основних дисциплін у молодшій школі відносилися граматики, математика, заняття з праці [19, 9].

У 5–7 класах вивчалися українська, російська, німецька мови та літератури; історія України, математика, природознавство, фізика, хімія, географія, малювання, креслення [13, 15,19]. Загальна кількість занять у середній школі складала 32 уроки на тиждень. З них найбільша кількість занять відводилася для мов [13, 19]. На перших порах, у деяких навчальних закладах як спецкурс проводилися релігійні предмети [17, 21]. Однак уже з квітня 1942 р. викладання будь-яких дисциплін з релігійних питань в години офіційної роботи закладів освіти було заборонено. Наголошувалося, що такі заняття можуть бути проведені «тільки в приватному порядку» [13, 21]. Під час навчання в початковій школі формувалася свідомість учнів, їх ставлення до окупаційної та більшовицької влад.

Табл. 1

Навчальний план для 5–7 класів народних шкіл

Назва навчальної дисципліни	Кількість уроків на тиждень		
	5 клас	6 клас	7 клас
Українська мова	5	5	5
Українська література	3	3	3
Російська мова	2	2	2
Російська література	2	2	2
Німецька мова	3	3	3
Арифметика	6	–	–
Геометрія	–	3	3
Алгебра	–	3	3
Природознавство	2	2	2
Фізика	–	2	2
Хімія	–	1	1
Географія	2	2	2
Історія України	2	1	1
Малювання	1	1	1
Креслення	–	–	1
Співи	1	1	1
Спорт	1	1	1
Усього	30	32	32

Схема навчального процесу була скопійована із радянської. Так, навчальний рік розпочинався 1 вересня та тривав до 31 травня. Існував поділ на 4 чверті, канікули між якими варіювались від одного до двох тижнів (для прикладу зимові канікули з 21 грудня до 3 січня) [13, 70]. Літні канікули розпочиналися з 1 червня і тривали до кінця літа [13, 19]. Також влаштовувалися вихідні дні на великі релігійні та нацистські свята. Для прикладу, перерва під час Пасхи становила від 3 днів до двох тижнів [13, 25,142]. Завершувався навчальний рік проведенням іспитів у 4 класах початкової школи, та 4–7 класах у народній школі. Іспити складалися з арифметики та диктанту з рідної мови. Підсумкові роботи писалися одночасно в усіх навчальних закладах населеного пункту й у супроводі асистента з відділу освіти [20, 43; 13, 29].

Окупаційною владою «дозволялось» у межах школи проводити святкування великих свят і річниць видатних діячів. Зокрема в школах проходили ранки та вечори, присвячені Новому року та Великодню [13, 77,188; 21, 93]. Так, у березні 1942 р. відбулося обов'язкове святкування річниця Т. Шевченка. Відділами народної освіти була розроблена орієнтовна програма святкування цієї дати. Відповідно до неї, у школах мали відбуватись: 1) доповіді про життя і творчість поета; 2) інсценування творів Т. Шевченка; 3) декламації творів поета; 4) хор тощо. Програма заходів мусила

бути відредагованою та завіреною Відділом народної освіти [13, 13, 128]. Метою заходу була спроба вказати на одвічне прагнення українського народу на звільнення від Росії, чому й сприяють окупанти. В Мелітополі відбувалися, часто під примусом, походи школярів до театру та на концерти. Вартість квитка коштувала 3–5 крб., а керівництво школи мусило за власний рахунок викуповувати всі квитки, що були на них записані [13, 188; 21, 93].

Під час канікул відбувалося масове залучення учнів до роботи, здебільшого, у сфері сільського господарства. Учні залучалися до посадки та збору врожаю; боротьби зі шкідниками (гризунами) [21, 78; 13, 19]. З метою посадки врожаю, влаштовувалися навіть спеціальні весняні канікули [13, 19, 25]. Працівники й учні також могли залучатися до роботи на «благо фронту». Так, рішенням Бердянської районно-міської управи наголошувалося на необхідності всього шкільного персоналу приступити для збирання металолому у власному районі [13, 33, 91].

Щодо матеріального забезпечення, то навчальні заклади, здебільшого, були слабко укомплектовані. Нормою для школи була наявність 1–3 столів, біля 10 стільців, дошки, шафи, рахівниці, декількох чорнильниць, знарядь для прибирання класу [21, 51]. Проте, в деяких міських школах була солідніша матеріальна база. Для прикладу, школа № 16 м. Мелітополя, крім зазначених речей, мала 11 географічних карт, глобус, мікроскоп, арифметичний ящик, адміністративну лінійку, рахівні палички, дерев'яний циркуль, конструктор, транспортир, термометр, лупу, колекцію мінералів і тварин, гербарій, картки з розвитку мови, міри довжини, ваги, кубічні міри. В будівлі нараховувалося більше 5 кабінетів відведених під навчальні класи [13, 23]. При цьому вчителі не використовували у повній мірі наявні засоби навчання, що впливало на загальну якість освіти.

До педагогічного колективу приймалися особи, які мали антирадянське налаштування. Крім того, керівництво навчального закладу кожного місяця подавало до відділу народної освіти відомості відносно шкільних вчителів, їхню діяльність на уроках (як проводять уроки, що розповідають, чи агітують населення проти німецьких окупантів). Заробітна плата працівника народних шкіл залежала від кількості населення та розміру населеного пункту, в якому розташовувалась школа та від педагогічного стажу. В населених пунктах, де кількість мешканців була меншою за 10 тис. зарплатня була від 200 до 500 крб., а в містах із населенням більше 10 тис. – 250–550 крб. Найбільший оклад мали вчителі спеціальних шкіл, із вищою педагогічною освітою та педагогічним стажем більше 10 років [22, 41]. Директор школи, крім окладу вчителя, мав надбавку 500 крб. [22, 42; табл. 2]. Крім вчителів, до штату шкільних працівників могли належати прибиральниця, акушер, повар [22, 57–58].

Табл. 2

Заробітна плата вчителів у Запорізькій обл. на 1942 р.

Народні школи	Населення більше 10 тис.			Населення менше 10 тис.		
	до 5 років	5–10 років	> 10 років	до 5 років	5–10 років	> 10 років
Вчителям і педагогам з освітою	400	450	500	250	400	450
Вчителям і педагогам без освіти	250	400	450	200	250	400
Спеціальні школи: вчителі з вищою освітою	450	500	550	400	450	500
Вчителі з середньою освітою	400	450	500	350	400	450

Національні школи переважно функціонували в колишніх німецьких і менонітських колоніях, де навчалися етнічні німці. Навчання в таких закладах проводилося вчителями-фольксдойче німецькою мовою. Програма в цілому не відрізнялась від програми української народної школи, за винятком того, що російська й українська мови та література вивчалися лише за бажанням [24, 17].

Підсумовуючи, можемо констатувати, що масового «розмаху всеобучу» в Північному Приазов'ї все ж не відбулося. Населення, через ряд факторів (страх, фінансова неспроможність), не віддавало дітей до школи, а ті діти, які ходили до неї, не демонстрували суттєвих результатів. Директор навчальної школи № 16 м. Мелітополь вказував на такі хиби тогочасних шкіл: недостатня продуманість робочих планів, не звернення знань учнів за попередні класи, особливо з мови й арифметики; недостатня кількість і різноманітність вправ з мови; класоводи не завжди використовували ті наочні приклади, які має школа; учні часто не мали окремих зошитів; недостатня вимогливість до знань учнів; недостатні або цілковита відсутність класоводів, завідуючих шкіл; мало додаткових занять; незадовільна дисципліна; деякі класоводи самі порушують дисципліну, спізнюючись на уроки [13, 96]. Всі ці фактори погіршували ситуацію у сфері початкової та середньої освіти, роблячи її неякісною.

Таким чином, проблема шкільництва була однією з центральних за встановлення «нового порядку». На момент окупації, не існувало конкретних інструкцій щодо функціонування освітньої мережі, що призвело до масового зачинення шкіл. Проте, необхідність у подальшому забезпеченні кваліфікованих робочих кадрів змусила частково відновити мережу освітніх закладів. Відкрилися початкові, народні 7-річні та національні (для фольксдойче) школи. При цьому основний масив шкіл зосереджувався у містах. Жителі сільських районів мали доволі обмежений доступ до шкіл. Однак небажання батьків посилати дітей до школи, відсутність мотивації серед вчителів, недостатня матеріальна забезпеченість шкіл, зміни у шкільній програмі призводили до зниження якості шкільної освіти у регіоні.

1. Гордон Л.А., Клопов Э.В. *Что это было?: размышления о предпосылках и итогах того, что случилось с нами в 30–40-е годы.* – М., 1989.
2. Ленська В.В. *Фашистська шкільна політика на окупованій території України // Укр. іст. журн. (далі – УІЖ).* – 1990. – № 10.
3. Спудка І.М. *Система освіти часів окупації на території Запорізької області // Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету.* – 2011. – Вип. XXX.
4. Беллеца С.А. *Освіта в Україні під час нацистської окупації (на матеріалах Дніпропетровської обл.) // УІЖ.* – 2010. – № 3.
5. Шевченко Н.В. *Діяльність національних культурно-освітніх закладів півдня України в період німецько-румунської окупації 1941–1944 рр.: Автореф. дис. ... канд. іст. наук.* – Миколаїв, 2010.
6. Шевченко Н.В. *Політика німецько-румунської влади у сфері освіти на окупованій території Півдня України // Наукові праці історичного факультету Запорізького державного університету.* – Запоріжжя, 2007. – Вип. XXI.
7. *Запорізький рахунок Великої війни. 1939–1945 / Ф. Турченко, В. Мороко, О. Штейнле та ін.* – Запоріжжя, 2013.
8. *Архів кафедри історії України БДПУ (історико-археологічні експедиції 2013 р.): Ахчі Іван Іванович.*
9. *Архів кафедри історії України БДПУ (історико-археологічні експедиції 2013 р.): Бедная Тамара Федірвна.*

10. *Архів кафедри історії України БДПУ (історико-археологічні експедиції 2014 р.): Дойнова Олена Іванівна.*
11. *Захарченко Т.К. Жизнь и быт южноукраинского населения в период оккупации (1941–1943 гг.) // Юг России и Украина в прошлом и настоящем: история, экономика, культура: Сб. науч. тр. – Белгород, 2009.*
12. *Архів кафедри історії України БДПУ (історико-археологічні експедиції 2013 р.): Рябовол Катерина Павлівна.*
13. *Держархів Запорізької обл. (далі – ДАЗО). – Ф. Р-3061. – Оп. 1. – Спр. 16.*
14. *ДАЗО. – Ф. Р-3065. – Оп. 1. – Спр. 1.*
15. *ДАЗО. – Ф. Р-3061. – Оп. 1. – Спр. 18.*
16. *ДАЗО. – Ф. Р-3061. – Оп. 1. – Спр. 22.*
17. *Архів кафедри історії України БДПУ (історико-археологічні експедиції 2013 р.): Стрюк Поліна Іванівна.*
18. *Архів кафедри історії України БДПУ (історико-археологічні експедиції 2013 р.): Сауленко Петро Олексійович.*
19. *Архів кафедри історії України БДПУ (історико-археологічні експедиції 2013 р.): Стасевич Валентина Степанівна.*
20. *ДАЗО. – Ф. Р-3061. – Оп. 1. – Спр. 17.*
21. *ДАЗО. – Ф. Р-3061. – Оп. 1. – Спр. 20.*
22. *ДАЗО. – Ф. Р-3062. – Оп. 1. – Спр. 5.*
23. *ДАЗО. – Ф. Р-3061. – Оп. 1. – Спр. 5.*
24. *Бобилєва С. «Устная история» как источники изучения положения немцев Украины в период Великой Отечественной войны // 60-річчя закінчення Великої Вітчизняної війни. – Д., 2005.*

Kazakow G.I. Everyday practices in education field on the occupied territories of North Pryazovia (the 1941–1943th). In the article position of education in the 1941–1943th is analysed. On the basis of sources, the place of the school in child's everyday life in the conditions of occupation is determined.

Key words: school, education, everyday life, occupation.

В. В. Бігун

ВИВЧЕННЯ ОПЕРАТИВНИМ ШТАБОМ РЕЙХСЛЯЙТЕРА РОЗЕНБЕРГА БІБЛІОТЕЧНОЇ СПРАВИ СРСР

У статті висвітлено процес дослідження нацистами бібліотечної справи СРСР. Здійснено порівняння, на основі німецьких та радянських документів, бібліотечної політики Радянського Союзу та нацистської Німеччини.

Ключові слова: Оперативний штаб рейхсляйтера Розенберга, бібліотечна справа, ідеологічна боротьба, радянська культура.

У роки Другої світової війни на окупованій території Радянського Союзу діяли різноманітні нацистські організації, в тому числі Оперативний штаб рейхсляйтера Розенберга (далі – ОРР). Незважаючи на те, що його грабіжницька діяльність вивчалася багатьма дослідниками (П. Грімстед [1], М. Зінич [2], О. Мазурицьким [3], Н. Кашеваровою [4] та ін.), недостатньо вивченою продовжує залишатися так звана «дослідницька» діяльність ОРР. Між тим, у 2014 р. Н. Кашеварова опублікувала джерелознавче дослідження – «Діяльність Оперативного штабу Розенберга з вивчення нацистами “східного” простору (1940–1945)» [4], в якому окреслила головні напрями «дослідницької» діяльності ОРР, одним з яких було вивчення бібліотечної справи Радянського Союзу. Однак цей напрям потребує подальшого дослідження. Мета цієї статті – висвітлити дослідницьку роботу ОРР, що була присвячена бібліотечній діяльності радянської влади. Для цього дослідження були залучені як німецькі, так і радянські джерела.

Планомірна ідеологічна боротьба проти більшовизму була важливим завданням нацистів у війні з Радянським Союзом. Для боротьби зі світоглядними супротивниками націонал-соціалізму 17 липня 1940 р. був створений «Оперативний штаб рейхсляйтера Розенбер-

га». Ця нацистська організація не лише теоретично досліджувала більшовизм, вона вивозила, знайдені на захоплених територіях окупованих країн, культурні цінності. Втім, дослідження її грабіжницької діяльності перебуває поза межами цього дослідження.

Бібліотечна система СРСР розглядалася нацистами як один з головних важелів партійної агітації та пропаганди. Хоча бібліотеки в Радянському Союзі виконували не лише агітаційно-пропагандистську, але й освітню та інформаційну функції. Останні дві функції були спрямовані на виховання освіченої та культурної особистості, але саме вони не цікавили представників німецької влади. Адже, як вважав співробітник ОРР Р. Прокш, для Рейху необхідно було збирати лише ті матеріали, що могли мати значення для ведення війни та оцінки сил СРСР [4, 161]. Діяльність ОРР у цьому напрямі ґрунтувалася на таких засадах: 1) результат війни значною мірою залежить від того, чи пізнаємо ми методи більшовицького керівництва людьми, чи зможемо залучити це знання до нашої пропаганди та практики управління; 2) німецький народ потребує ретельних роз'яснень щодо більшовицького противника, щоб зберігати стійкість при контакті з виявами більшовизму; 3) після переможного закінчення війни ще десятиліття людина на Сході та німецьке керівництво будуть змушені розбиратися з наслідками більшовизму [5, 17]. Тобто, дослідження бібліотечної справи здійснювалося з метою перемогти «більшовицького ворога» як на війні, так і в ідеологічній боротьбі. Адже більшовизм був для нацистів духовно-інтелектуальною силою, яка змінювала волю народів, що підпали під її владу, а бібліотеки вважалися одним з важливих інструментів дії цієї сили.

Для вивчення бібліотечної справи в СРСР члени штабу збирали різноманітні матеріали: літературу з бібліотекознавства, періодичні видання, архівні документи. Члени ОРР змушували місцевих співробітників бібліотек, які детально були обізнані з особливостями більшовицької системи та повсякденного життя у Радянському Союзі, надавати їм різноманітні відомості [6–7]. На основі цих матеріалів, співробітники ОРР створювали так звані «розробки» (Ausarbeitungen). Це були інформаційні повідомлення, створені в результаті поглибленого вивчення певної теми. Існували спеціальні вимоги для створення «розробок»: 1) використання якнайширшої джерельної бази (передусім, якнайбільшої кількості відповідних офіційних документів, створених у процесі діяльності органів державної влади СРСР (за наявності), у тому числі законодавчих, що висвітлювали різні аспекти життя суспільства); 2) створення найповнішого бібліографічного апарату до розробки; 3) викладення автором власних суджень та оцінок, що мали виноситися окремо у третій частині роботи (рекомендувалось уникати їх у двох перших частинах) [8, 1–1зв].

Одним зі співробітників Зондерштабу «Бібліотеки» при ОШР – О. Гімпедем були створені «розробки», в результаті обстеження бібліотек Ростова-на-Дону [9], Маріуполя [10] Харкова [11], Дніпропетровська. Ці праці є суто інформаційними оглядами, хоча в них подані короткі відомості про кількість бібліотек, їх історію та стан, в якому вони були знайдені німцями (кількість книжок, приміщень, наявність чи відсутність каталогів, ушкодження в ході бойових дій тощо). Подібна інформація міститься й у звітах представників штабу (див.: Браун Й. Звіт про стан архівів, музеїв, бібліотек та інститутів м. Дніпропетровська [6]; Томпсон. Звіт щодо огляду музею, бібліотеки, архіву в Бердичеві [12]; Бенцинг. Звіт щодо бібліотечної діяльності в Києві та київських бібліоте-